

Subjects of civil procedural legal relations in the cases concerning the protection of family rights and interests of the child

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини

Nataliia Volkova

Key words:

subjects of civil procedural legal relations, protection of family rights and interests of the child, child, participants of the judicial process, civil procedure.

Ключові слова:

суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, захист сімейних прав та інтересів дитини, дитина, учасники судового процесу, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, Українська держава взяла на себе зобов'язання забезпечити кожній дитині реалізацію «права на особливий захист та турботу» і створити умови «для повного та гармонійного розвитку її особистості» та її виховання у «сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння»¹. Однією з найактуальніших проблем незалежної України є захист прав та інтересів дитини. Правовою гарантією забезпечення захисту сімейних прав та інтересів дитини є судовий захист.

Судова реформа, що здійснюється в останні роки в Україні, змушує переосмислити правове положення дитини, органів опіки та піклування тощо, які беруть участь у цивільному судочинстві. Все це призводить до необхідності аналізу чинного процесуального законодавства в площині правового становища суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини.

Стан дослідження. Окремі аспекти суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини досліджували такі науковці, як: Ю.Ф. Беспалов, Л.Є. Гузь, З.В. Ромовська, Г.Я. Тріпільський, О.А. Фоміна та ін.

Мета та завдання дослідження. Основною метою статті є вирішення проблем щодо визначення правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини.

Виклад основного матеріалу. Правильне визначення складу учасників процесу в кожній конкретній цивільній справі є гарантією захисту прав останніх. Помилки при визначенні складу учасників процесу можуть призвести до ухвалення незаконного рішення².

Відповідно до нової редакції Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є: суд, учасники судового процесу³. До учасників судового процесу законодавець відносить учасників справи, представників та інших учасників судового процесу.

Обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд, однак він є також і органом державної влади, наділеним компетенцією здійснювати правосуддя в Україні та вирішувати всі правові

¹ Волкова Н.В. Щодо визначення позивача та відповідача у справах про визнання батьківства у судовому порядку / Н.В. Волкова // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного (13 грудня 2013 р.). – Одеса: Фенікс, 2014. – С. 27.

² Бондаренко Н.Л. Завдання стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду // Вісник Київського національного університету. – 2004. – № 60–62. – С. 35.

³ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // (В редакції Закону № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р., ВВР, 2017, № 48, ст.436) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

питання, які виникають у ході розгляду цивільної справи щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини.

Також необхідно звернути увагу, що в деяких випадках, із метою захисту прав та інтересів дитини, законодавство передбачає право суду вийти за межі заявлених вимог. Так, наприклад, Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу (далі – СК) України щодо обов'язку осіб, позбавлених батьківських прав, утримувати дитину» від 17 травня 2016 р. № 1370-VIII⁴ були внесені зміни до ст. 166 СК України щодо обов'язку суду приймати рішення про призначення аліментів одночасно з процедурою позбавлення батьківських прав. Ч. 3 ст. 166 СК України надає суду право приймати рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України, якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, та зобов'язує останніх відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк із дня набрання законної сили рішенням суду⁵.

Ще одним із нововведень ЦПК України є те, що суд наділений правом збирати докази з власної ініціативи, у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх або неповнолітніх осіб (ч. 2 ст.13 ЦПК України).

Отже, можна констатувати, що з проведенням судової реформи в Україні суд набуває більш широких повноважень щодо захисту прав та інтересів дитини у судовому порядку.

Стосовно осіб, які беруть участь у справі, необхідно зазначити, що їх склад визначений у чинних статтях ЦПК України, однак це не вирішує правових колізій, що виникають на практиці. Зокрема, відсутність критерію, за яким можна визначити, чи є особа стороною в справі, призводить до того, що законні представники часто виступають у процесі не від імені та в інтересах особи, яку представляють, а у власних інтересах та від власного імені⁶.

У справах щодо захисту сімейних прав та інтересів позовна заява (заява) подається на захист інтересів дитини, і в силу закону дитина виступає особою, яка бере участь у справі, займає процесуально-правове положення позивача та є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин.

У деяких справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини остання може займати процесуально-правове положення відповідача. Так, у справах про поновлення батьківських прав процесуально-правове положення відповідача буде займати сама дитина, оскільки спірні правовідносини у даній категорії справ виникають між особою, яка позбавлена батьківських прав, та самою дитиною. Також, відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства», право на проживання в сім'ї разом із батьками та на піклування батьків має кожна дитина. Закономірно припустити, що у даному випадку саме дитина виступатиме як відповідач.

Іншим прикладом, де дитина буде займати процесуально-правове положення відповідача, є справи про оскарження батьківства. Дана категорія справ направлена на здійснення захисту прав та інтересів дитини та встановлення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком дитини, та самою дитиною, яка і буде відповідачем у справі⁷.

Необхідно зазначити, що, оскільки дитина не має повної цивільної процесуальної дієздатності, вона не має права самостійно здійснювати свої права та обов'язки в суді, її права та інтереси в суді, згідно з нормами цивільного процесуального та сімейного законодавства, можуть представляти законні представники або органи та особи, яким законом надано право звернення до суду в інтересах інших осіб. Так, наприклад, позовна заява про визнання батьківства може бути пред'явлена матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття (ч. 3 ст. 128 СК України). Отже, законодавець чітко визначає коло осіб, які мають право звернення до суду у справах про визнання батьківства, але даний перелік є вичерпним.

⁴ Закон України : Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо обов'язку осіб, позбавлених батьківських прав, утримувати дитину від 17 травня 2016 р. № 1370-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1370-19>.

⁵ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

⁶ Тріпільський Г.Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.Я. Тріпільський. – Одеса, 2008. – С. 137–138.

⁷ Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо оспорування батьківства у цивільному судочинстві (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Юридичний вісник. – 2016. – № 4. – С. 108.

Стосовно даної категорії справ варто підтримати погляд науковців про те, що у справах про визнання батьківства позивачем виступає сама дитина. Оскільки визнання батьківства розглядається як засіб захисту прав дитини, тобто захід, спрямований на відновлення (визнання) порушених (оскаржених) прав дитини⁸. Тому, незалежно від того, хто пред'являє позов до суду (матір, опікун, піклувальник дитини), позивачем є сама дитина, а зазначені особи виступають законними представниками, оскільки захищають не свої суб'єктивні права, а суб'єктивне право дитини⁹.

У справах про позбавлення батьківських прав процесуально-правове положення позивача також займає сама дитина, а в її інтересах мають право звернення до суду, згідно зі ст. 165 СК України, або законні представники (один із батьків, опікун, піклувальник), або органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор)¹⁰. Також необхідно зазначити, що, відповідно до вищевказаної норми та ч. 2 ст. 47 ЦПК України, дитина, яка досягла 14 років, має право пред'являти позовну заяву у справах про позбавлення батьківських прав. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи.

Важливе місце серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини займають органи опіки та піклування. Згідно з нормами сімейного законодавства, органи опіки та піклування уповноважені на звернення до суду з позовом про захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, а саме: про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України); про відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ст. 170 СК України); про скасування усиновлення чи визнання усиновлення недійсним (ст. 240 СК України) тощо.

Правильне визначення процесуального положення органів опіки та піклування в справах щодо захисту сімейних прав і інтересів неповнолітніх осіб має велике теоретичне і практичне значення, оскільки від цього залежатиме обсяг їх процесуальних прав та обов'язків. Не вдаючись до дискусій, необхідно зазначити, що органи опіки та піклування, у разі їх звернення до суду із заявою про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб, є органами, які займають самостійне місце в цивільному процесі та, відповідно до ч. 2 ст. 4 та ст. 56 ЦПК України, є органами, яким право звертатися до суду в інтересах неповнолітніх осіб надане законом.

Відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновку. Необхідно звернути увагу на саму природу висновку органів опіки та піклування, оскільки на законодавчому рівні дане питання не врегульоване. Проаналізувавши ч. 2 ст. 76 ЦПК України, ми встановили, що законодавець не визначає висновок органів опіки та піклування як засіб доказування. У юридичній літературі науковці по-різному визначають правову природу даного висновку і відносять його до різних засобів доказування. Так, наприклад, О.А. Фомина зазначає, що даний висновок необхідно розглядати як висновок експерта¹¹. З такою позицією не можна погодитися, оскільки висновок експерта за своєю природою відрізняється від висновку відповідних органів, оскільки висновок експерта є самостійним засобом доказування (відповідно до ч. 2 ст. 76 ЦПК України), дослідження здійснює спеціальний суб'єкт – експерт, який має відповідати певним вимогам, передбаченим законодавством, також експерт попереджається про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку. Крім того, відповідно до ч. 6 ст. 57, органи опіки та піклування, які беруть участь у справі, для подання висновку мають право висловлювати свою думку щодо вирішення справи по суті; згідно із ч. 2 ст. 102 ЦПК України, висновок експерта не містить правової оцінки обставин справи тощо.

Ю.С. Рожик слушно зазначає, що «експерт, на відміну від органів місцевого самоврядування, використовує для складання висновку спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки чи ремесла, що

⁸ Беспалов Ю. Разбирательство дел об установлении отцовства / Ю. Беспалов // Российская юстиция. – 2000. – № 6. – С. 27.

⁹ Волкова Н.В. Особливості розгляду справ щодо визнання батьківства у судовому порядку (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Науковий журнал. Південноукраїнський правничий часопис. – № 1. – Одеса, 2014. – С. 82.

¹⁰ Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васильовського (Одеса, 08 квітня 2016 р.) – Одеса : «Юридична література», 2016. – С. 34.

¹¹ Фомина Е.А. Споры о праве на воспитание детей (материально-правовые и процессуально-правовые проблемы): дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.А. Фомина. – М., 2004. – С. 129

невідомі широкому загалу учасників процесуальних відносин; експерт проводить дослідження із застосуванням відповідних методик, а орган місцевого самоврядування, виконуючи покладені на нього повноваження, констатує факти і дає їм свою оцінку» та робить підсумок, що «висновок органу місцевого самоврядування не є формою застосування спеціальних знань у цивільному процесі ні за своїм змістом, ні за правовою природою»¹².

Щодо форми та змісту висновку було встановлено, що висновок органів опіки та піклування складається у письмовій формі та містить у собі певну інформацію, що має значення для вирішення справи, тому вважаємо, що даний висновок можна віднести до письмових доказів¹³.

Стосовно правового статусу органів опіки та піклування у формі надання висновків по справі слід зазначити, що вони вступають у процес тільки для надання висновку, якщо це передбачено нормою законодавства, що передбачає їх участь у даній категорії справ. Вони мають тільки загальні процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України, а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України).

Щодо інших учасників судового процесу, то під час розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини може виникнути необхідність залучення свідка, перекладача, експерта, спеціаліста та ін. Так, наприклад, у справах про визнання батьківства одним із доказів може бути висновок судово-генетичної експертизи, що підтверджує походження дитини від конкретної особи або спростовує це, тому в даному випадку необхідно залучити експерта до справи для надання висновку тощо.

Висновки. Підбиваючи підсумки, хотілося б наголосити, що є ще безліч питань щодо визначення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини, що потребують наукового дослідження та осмислення. Однак, необхідно зазначити, що правильне визначення учасників судового процесу є гарантією ефективного захисту прав та інтересів дитини у судовому судочинстві.

Анотація

Стаття присвячена комплексному дослідженню визначення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини. Запропоновано шляхи вирішення проблемних питань щодо правового статусу позивача та відповідача, органів опіки та піклування та інших осіб, які беруть участь у справах про захист сімейних прав та інтересів дитини.

Summary

The article is devoted to complex research of the definition of subjects of the civil procedural legal relations in the cases concerning the protection of family rights and interests of the child. Were proposed the ways of solving problems concerning the legal status of the plaintiff and the defendant, the guardianship and trusteeship bodies and other persons involved in cases of protection of family rights and interests of the child.

¹² Рожик Ю. Проблеми правового регулювання форми та змісту висновку органів місцевого самоврядування в цивільному процесі / Ю. Рожик // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 51. – С. 213.

¹³ Волкова Н.В. Щодо форм участі органів опіки та піклування в справах про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб / Н.В. Волкова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Юридичні науки». – Випуск 6–1, Том 1. – 2014. – С. 129.

Використана література:

1. Беспалов Ю. Разбирательство дел об установлении отцовства / Ю. Беспалов // Российская юстиция. – 2000. – № 6. – С. 27–29.
2. Бондаренко Н.Л. Завдання стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду // Вісник Київського національного університету. – 2004. – № 60–62. – С. 34–36.
3. Волкова Н.В. Особливості розгляду справ щодо визнання батьківства у судовому порядку (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Науковий журнал. Південноукраїнський правничий часопис. – № 1. – Одеса, 2014. – С. 81–84.
4. Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 08 квітня 2016 р.) – Одеса : «Юридична література», 2016. – С. 33–36.
5. Волкова Н.В. Процесуальні особливості розгляду справ щодо оспорування батьківства у цивільному судочинстві (окремі аспекти) / Н.В. Волкова // Юридичний вісник. – 2016. – № 4. – С. 105–110.
6. Волкова Н.В. Щодо визначення позивача та відповідача у справах про визнання батьківства у судовому порядку / Н.В. Волкова // Актуальні проблеми цивільного права та процесу : матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного (13 грудня 2013 р.). – Одеса : Фенікс, 2014. – С. 27–31.
7. Волкова Н.В. Щодо форм участі органів опіки та піклування в справах про захист прав і інтересів неповнолітніх осіб / Н.В. Волкова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Юридичні науки». – Випуск 6–1, Том 1. – 2014. – С. 127–130.
8. Закон України : Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо обов'язку осіб, позбавлених батьківських прав, утримувати дитину від 17.05.2016 № 1370-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1370-19>.
9. Рожик Ю. Проблеми правового регулювання форми та змісту висновку органів місцевого самоврядування в цивільному процесі / Ю. Рожик // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 51. – С. 211–216.
10. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
11. Тріпільський Г.Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г.Я. Тріпільський. – Одеса, 2008. – 316 с.
12. Фомина Е.А. Споры о праве на воспитание детей (материально-правовые и процессуально-правовые проблемы): дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.А. Фомина. – М., 2004. – 136 с.
13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV // (В редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 48, ст.436) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Nataliia Volkova,

Candidate of Law Science, Assistant Professor

Assistant Professor of the Department of Civil Process of the National University "Odessa Law Academy", Ukraine